

MIGIRDİÇ MARGOSYAN'IN SÖYLE MARGOS NERELİSEN? ADLI ESERİNDE DİYARBAKIR VE 'ÖTEKİ' İMGESİ

Berivan Can Emmez^{1*}

¹Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Batman

*berivancan@gmail.com

Özet: Bu çalışmada, Türkiyeli Edebiyat içinde var olan azınlık edebiyatlarından bir tanesi olan Ermeni Taşra Edebiyatı'ndan örnekler verilerek bu tür yapıtların 'Türkiyeli Edebiyat' olarak ele alınması gerektiği anlatılmaya çalışılacaktır. Azınlıkların edebiyat yapıtlarını hâkim ulusun etnik adıyla değil de yaşadıkları coğrafya ve kültürün bir ögesi olarak özgün adlarıyla anmak hem azınlıkları hiçe sayan bakış açısından sıyrılmamanın bir yoludur hem de daha geniş bir Türk Edebiyatı'ndan bahsetmeyi mümkün kılar. Bu bağlamda, Diyarbakırlı yazar Mıgırdiç Margosyan'ın Türkiyeli bir edebiyat yapıtı olarak değerlendirilebilecek olan Söyle Margos Nerelisen? adlı öykü kitabında anlatılan 1940-1950'li yılların Diyarbakır'ının çokkültürlü ortamı ve bu ortamda var olan azınlıkların zaman ve mekâna göre değişiklik gösteren 'öteki' olma durumu ortaya konulacaktır. Birinci bölümde Azınlık Edebiyatı ve Ermeni Taşra Edebiyatı'ndan kısaca bahsedilecek, ikinci bölümde ise Ermeni Taşra Edebiyatı'nın son temsilcisi olan Mıgırdiç Margosyan'ın Diyarbakır'daki yaşantısından esinlenerek yazdığı öykülerinde gözlemlenebilen 'öteki' imgesi, anlatılacaktır.

Anahtar kelimeler: Mıgırdiç Margosyan, Azınlık Edebiyatı, öteki, çokkültürlülük, Diyarbakır

Diyarbakır and the Image of 'Other' in Mıgırdiç Margosyan's Söyle Margos Nerelisen?

Abstract: In this study, it will be introduced that literary works of minorities need to be addressed as 'Literature from Turkey' at all and some Armenian Provincial Literature, one of the minor literatures existing in the Literature from Turkey, examples will be given. Referring literary works of minorities with its original name as a component of geography and their culture instead of the hegemonic nation's ethnic name will be both a way of standing out from the perspective of defying minorities as well as make it possible to talk about a wider Turkish Literature. In this context, cultural pluralism in Diyarbakır in 1940-1950 and the case of minorities being 'other' which varies according to time and place will be presented through Mıgırdiç Margosyan's short stories from his book Söyle Margos Nerelisen? as a literary work from Turkey. Minor Literature and Armenian Provincial Literature will be explained in the first part of this study. In the second section, the image of 'other' which can be observed in Margosyan's short stories which he wrote inspiring his own life in Diyarbakır will be described.

Key words: Mıgırdiç Margosyan, Minor Literature, other, multi-culturalism, Diyarbakır

1. GİRİŞ

Azınlıklar, çeşitli kültürlerde hep 'öteki' kategorisine konulmuş insanlardır. Edebiyatları bile çoğu zaman gölgesinde yaşadıkları kültürün adını taşımıştır. Son yıllarla birlikte 'azınlık' ve 'azınlık edebiyatı' gibi kavramlar gündemimize girebilmiş, azınlıkların edebiyat yapıtlarını çeşitli boyutlarıyla tartışmak mümkün hale gelmiştir.

Her türlü farklılığa rağmen beraber yaşanabilen bir kültürün tekrar oluşması, 'öteki' olarak nitelendirilen insanların kendilerini anlatabilmeleri uğruna sağlanan olanaklara bağlıdır. Azınlık edebiyatı yapıtlarındaki kendini ifade etme çabalarının toplumun 'öteki'ne karşı önyargısını kırma yolunda büyük faydası vardır. Bu, kültürel çeşitliliğin yok olmaması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi açısından da önemli bir çabadır.

Bu çalışmada, Türkiyeli Edebiyat içinde var olan azınlık edebiyatlarından bir tanesi olan Ermeni Taşra Edebiyatı'ndan örnekler verilerek bu tür yapıtların Türk Edebiyatı değil de, 'Türkiyeli Azınlık Edebiyatı' olarak ele alınması gerektiği anlatılmaya çalışılacaktır. Azınlıkların edebiyat yapıtlarını hâkim ulusun etnik adıyla değil de yaşadıkları coğrafya ve kültürün bir ögesi olarak özgün adlarıyla anmak hem azınlıkları hiçe sayan bakış açısından sıyrılmamanın bir yoludur hem de daha geniş bir Türk Edebiyatı'ndan bahsetmeyi mümkün kılar.

Bu bağlamda, Diyarbakırlı yazar Mıgırdiç Margosyan'ın Türkiyeli bir edebiyat yapıtı olarak değerlendirilebilecek olan Söyle Margos Nerelisen? adlı öykü kitabında anlatılan 1940-1950'li yılların Diyarbakır'ının çokkültürlü ortamı ve bu ortamda var olan azınlıkların zaman ve mekâna göre değişiklik gösteren 'öteki' olma durumu ortaya konulacaktır. İki bölümde ele alınacak olan bu çalışmanın birinci bölümünde Azınlık Edebiyatı ve Türkiyeli bir edebiyat olarak Ermeni Taşra Edebiyatı'ndan kısaca bahsedilecektir. İkinci bölümde ise, Ermeni Taşra Edebiyatı'nın son temsilcisi olan Mıgırdiç Margosyan'ın Diyarbakır'daki yaşantısından esinlenerek yazdığı öykülerinde gözlemlenebilen 'öteki' kavramı, çoğunlukla birincil kaynağa ve konu hakkında yazılan bilimsel makale ve tezlere, bunun yanında gazetelerle dergilerde yayımlanan makale ve röportajlara başvurularak anlatılacaktır.

2. AZINLIK EDEBİYATI TARTIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Azınlık Nedir?

Azınlık deyince ilk akla gelen bir dışlanmışlık, bir yalnız bırakılmışlık duygusudur. Anadolu coğrafyasında yüzyıllardır birlikte yaşayan insan topluluklarının 'azınlık' olarak adlandırılmaları daha çok bir iktidar ilişkisinden

kaynaklanmaktadır. Her toplumda iktidar ilişkileri üzerinden bir dışlama mekanizması yürütülür. Dışlanan topluluk, yani 'öteki' egemen ideoloji tarafından belirlenir. "Bu iktidar ilişkisi içerisinde dışlanan topluluğun kendi hakkındaki kanaati ve tanımından çok daha önemlisi, egemen konumda olan topluluğun 'öteki'ni nasıl tanımladığıdır [2]. İktidar ilişkilerinin, sistemin oturabilmesi için 'biz' ve 'öteki' tanımlarına ihtiyacı vardır. "Öteki, bizden olmayandır, azınlıkta olandır" [1]. Hagop Sivaslıyan'ın da dediği gibi, bizim de 'azınlık'tan ne anladığımız bu noktada önemlidir:

Herhangi bir soydan olanların azlığı mı, yoksa o ülkede yaşayan, o ülkede hükümet eden toplumun dışında bir topluluk mu düşünülüyor? Bu nokta üzerinde durulması gerekiyor. Eğer konu sayıca az olmaları bakımından inceleniyorsa buna pek bir diyeceğim yok, ama o ülkenin o günkü yönetiminde olan çoğunluk insanların dışında bir ırktan, bir soydan geldikleri ima ediliyorsa, bu tamamen yanlış. Çünkü ben ve bütün Ermeni insanları -öyle olmalı- kendimizi hiçbir zaman, bu ülkede azınlık olarak kabul etmiyoruz. Tam tersi "ben bu ülkenin öz evladım" diyorum, "bu topraklar benimdir" diyorum. Çünkü ben tarihimi düşündükçe, babalarım, atalarım gittikçe kendimi daima bu topraklarda buluyorum [17].

Azınlığı herhangi bir soydan olanın azlığı olarak nitelemek gerekiyor. Bugünkü durumun gerçekliğine bakarken ise azınlık durumunu bu coğrafyada yaşayan kültürlerin birikimleri, toplumsal durumları olarak tanımlamak gerekiyor. Bu tanımlamanın bir tarafını 'üst kimlik' diğer tarafını ise 'alt kimlik' oluşturur. Üst kimlik egemen kimlik, diğer bir deyişle 'Türk' kimliği, alt kimlik ise bu üst kimliğin gölgesinde kalan etnik kökenleri farklı olan 'diğerleri' dir. Kimlik oluşumu benzerlikleri belirleme ve farklılıkları oluşturma süreçlerini içerir. Bu açıdan, her insan bazı insanlara benzerken bazılarında farklılaşabilir. "İçinde yaşadığı toplumdan bazı kültürel özellikler açısından farklılıklar gösteren, ortak bir dil, din, gelenek, tarihsel miras, kan bağı ve benzeri vasıflara sahip insanlar etnik grupları oluşturur" [24]. Etnik grup, temelde ortak bir inanca dayalı duygusal bağlarla birbirine bağlı olup bu bağlar insanların temel ihtiyaçlarından olan ait olma duygusunu tatmin eder, hayatlarına bir anlam kazandırır. Böylece, etnik gruplar göz ardı edilmeyecek bir olgu olan kolektif bir anlayış ve bir cemaat bilinci kazanır. Zamana, mekâna, şartlara göre hareket edebilen, dinamik bir yapı oluşturur. Farklı sosyal sistemlere ve kültürel ortamlara göre farklı davranış şekilleri üretebilirler.

Azınlıkları diğer sosyal gruplardan ayıran bir diğer özellik de devlete ve topluma karşı eleştirel tutumlarıdır. "Eleştiri, azınlıkların kendi toplumsal konumlarıyla doğrudan ilişkilidir" [19]. Bu eleştiri ortamının yarattığı gerilim ya da bu bilinç bile 'azınlık' sınıflaması yapılması için yeterlidir. Peşin

yargılar veya ulusçu uygulamalar yüzünden yapılan bu 'azınlık' söylemine karşı olarak yurttaşlık haklarının ve çağdaş bir eşitlik anlayışının savunması yapılır.

2.2. Azınlık Edebiyatı

"Anadil, etnik inanç ve/veya uyrukluktan bağımsız olarak, yazarların yazdıkları dile ve hele seslendikleri okuyucu kitlesine göre sınıflandırılmaları bilinen bir uygulamadır" [19]. Ancak son yıllarda Türk-Türkiyeli-Türkçe edebiyat gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Hercules Milas'a göre 'Türk' sıfatı en az iki anlam taşır. Bunlardan birinde Türk/Türkçe bir soy/dil grubuna bağlı ve Türk ulusal bilinci taşıyan veya taşımayan kimse, diğ erinde ise dil o kadar önemli değilken çağdaş anlamda Türk ulusal bilinci taşıyan kimsedir. Birinci gruba kendine 'Türk' demeyen kendini Müslüman, Osmanlı vb olarak niteleyen ama Türkçe yazan ortaçağ ozanları ve bütün Osmanlı edebiyatçıları, ikinci gruba da kendini 'Türk ulusu'ndan sayanlar örnek teşkil eder. Ama iş in içine 'uyrukluk' da girince aklımıza ister istemez şu soru gelir: Türk uyruğundan olan, anadili Türkçe olan, Türkçe yazan ama kendini başka bir ulusa bağlı sayan ve onların ideallerini, görüşlerini dile getiren yazara Türk edebiyatı yazarı denir mi? H. Milas bu sorunun yanıtının olmadığını savunur:

Yakın tarihle ilgili edebiyat ve yazarlar 'pragmatik' bir yaklaşımla 'Türk edebiyatı' diye adlandırılrsa da, eskiye yöneldiğimizde sorun bütünüyle çıkmazlara sürüklenmektedir. Ulusçu dönemde, uluslar yalnız kendilerini ve tarihlerini 'muhayyel' bir çerçeve içinde değil, 'her şeyi' bu muhayyel çerçeve içine yerleştirirler: 'öteki'leri de, ş iiri de, toprakları da... Kendine 'Türk' dediğinde isyan edecek olan örneğin bir ortaçağ ş airi artık günümüzde kolaylıkla Türk sayılmakta, aksi savunulduğ unda ise bu tez ya 'aş ırı' ya da ihanet sayılmaktadır. Bugün kim Kassianè'ye Yunan değ ildi, kim Yunus Emre'ye Türk değ ildi demeye cesaret edebilir ki? [19]

Bu bakımdan 'azınlık' veya günümüzde kullanılan şekliyle 'minör' sınıflaması anlamlı bir sınıflamadır. Bu tür çalışmalar egemen ideolojinin paralelinde geliş en egemen edebiyat, 'çoğunluk edebiyatı'nın karş ısında 'biz de varız' deyip edebiyat tartışmalarına yeni bir soluk getirmiştir. Bugün Anadolu'nun eskiye oranla daha az da olsa var olan kültürel mozağ ının gün ış ığına çıkış ıdır. Ermeni Edebiyatı ve özellikle Margosyan da bu coğrafyada üretilen Türkiyeli bir edebiyat olduğ u için Türk Edebiyatı içinde önemli bir yer tutar. Hâkim ulusal edebiyat kanonu Ermeni Edebiyatı da dâhil olmak üzere bu

coğrafyada üretilen diğer azınlık edebiyatlarını kapsadıkça zenginleşip dünya edebiyatı içinde kendine yer edinecektir. Bu konuda da akademik açıdan üniversitelerin Türkoloji bölümlerindeki tartışmalar ve çalışmalar büyük öneme sahiptir.

2.3. Ermeni Taşra Edebiyatı

Ermeni Taşra Edebiyatı, hâkim, ulusal kanona girmiş Türk Taşra Edebiyatı'ndan farklıdır, çünkü bu eserlerde hep 'öteki' olmayan, yani bir üst kimlik olan Türk ve Müslüman köylülerden bahsedilir, onların hayatları anlatılır. Gayrimüslim topluluklar ise genellikle kent ortamında, kent ilişkileri içinde anlatılır. Anadolu Hıristiyan topluluklar ve onların kültürlerine Türk Taşra Edebiyatı içinde pek rastlanmaz. Ermeni Taşra Edebiyatı'nda ise Anadolu Hıristiyan bir topluluk olan Ermenilerin kültürleri, günlük yaşamları, sevinç ve hüznüleri köy ortamıyla birlikte anlatılmıştır. Ermenice edebiyatta köyün işlenmesi 19. yüzyılda Haçadur Apovyan ile başlar. Haçadur Apovyan gibi Doğu Ermenicesi'yle yazan bazı yazarlar da eserlerinde Ermeni köylüsü betimlemelerine yer vermişlerdir. Batı Ermenicesi'nde ise Ğevont Alişan halk şarkılarına ve 'aşuğ' şiirlerine ilk eğilendir. Van ve Muş yörelerinde matbaa, gazete ve okul kuran Hırimyan Hayrik de eserlerinde köy ve köy yaşamını tasvir eder ve yorumlar. Onun öğrencisi olan Karekin Sırvants da Ermeni köyü ve köylüsünün en ilginç betimleyicilerinden biri olmuştur. Anadolu'dan derlediği hikâye ve şarkılarla Ermeni folklorunun kuruculuğunu yapmıştır. "1915'ten sonra Taşra Edebiyatı temsilcilerinin çoğunun yaşama veda etmesiyle bu türün örnekleri Anadolu'dan çok uzakta, başka ülkelerde verilir olmuştur" [20]. 1913'te Harput'tan Amerika'ya göçen ve orada Hamasdeğ mahlasıyla yazan Hampartsüm Gelenyan (1895-1966) buna en çarpıcı örneklerden biridir. Eserlerinde köy yaşamını en güzel imgelerle canlandıran Hamasdeğ'in çeşitli eserlerinden derlenen öyküleri Sarkis Seropyan'ın çevirisiyle *Güvercinim Harput'ta Kaldı* adıyla 1997'de Aras yayıncılık tarafından yayınlanmıştır.

Hamasdeğ'den sonra, Anadolu'da Taşra Edebiyatı'ndan umut kesildiği sıralarda Hagop Mıntsuri (1886-1978) 'kızların içinden adeta bir alev' gibi belirir. Erzincan'ın Armıdan köyünde doğan, İstanbul'da eğitim gördükten sonra köyünde öğretmenlik yapan Mıntsuri, bir ameliyat için geldiği İstanbul'da askere alınır ve 1915'te bütün ailesini yitirdikten sonra bir daha köyüne dönmez. Hikâyelerinde değişik milletlere mensup işçileri anlatır. "Kendine özgü anlatışı, sıcak dili ve renkli üslubuyla Ermeni edebiyatında ayrı bir yeri vardır" [23].

1926'da Sivas'ın Zara ilçesinde doğan Krikor Ceyhan da Avrupa'ya göç eden Ermeni yazarlardandır. *Bize eden bu dünyada/Bulur amma neden sonra...* adlı öyküsü buruk anlatımının çarpıcı bir örneğidir [8].

Ermeni taşra/köy edebiyatı anlamına gelen 'Kavaragan Kıraganutyun'un günümüzdeki ve 'artık son' denilen temsilcisi Mıgırđıç Margosyan'dır. Margosyan, Mıntsuri'den sonra son demlerini yaşayan Taşra Edebiyatı'nın yeniden ve yeni bir düzlemde gündeme gelmesini sağlar.

3. MARGOSYAN'IN ÖYKÜLERİNDE DİYARBAKIR VE 'ÖTEKİ' İMGESİ

Margosyan'ın öyküleri, 'azınlık edebiyatının tipik özellikleri'ne [11] sahiptir. Türkçe yazılmış, yani 'çoğunluk' diliyle yazılmış ama 'azınlık' kültürüyle harmanlanmış, damıtılmış bir dili vardır. Çorak olan hâkim dili çoğu yerde yerel söyleyişler kullanarak yeni tınlara elverişli hale getirir: "Gün ola sız de büyürsez, sızın de bele biyığız olacağ" [20] Yazarın 21 Kasım 1997'de Marmara Gazetesi'nde yayınlanan *Halil İbrahim* adlı öyküsü üzerine Hagop Mıntsuri Yazara gönderdiği mektubunda şöyle demiştir:

Öykünü kâğıtlarımın arasında bulunca sevindim ve tekrar okudum. Gene güzel buldum. Öykün kadar, söyleme biçimin de tam benim sevdiğim türden. Ben de öyle yazarım. Bir madendi çıkardığın, hayır, topraktan değil, kendi ocağından-
dı, kendi içinden. Bilir misin, her zaman olmaz bu. Bu saf altındı, taş, toprağa bulanmıştı, silip temizlememiştin. Taşralı rengini korumak için isteyerek bırak-
mıştın diyorum ben...

İkinci olarak, öyküleri politik nitelik taşır. Öykülerinden yola çıkarak devlete ve topluma kendilerine besledikleri önyargılardan dolayı eleştirel tutumlar takınır. Özellikle Varlık Vergisi, 6/7 Eylül 'yirmi kur'a asker çağırma işlemleri, açıktan sözü edilmese de okura sezdirilir.

Üçüncü olarak da, içinde yetiştiği kültüre paralel olarak kolektif bir 'bilinç' taşır. 1996 yılında BEKSAV'da düzenlenen 'Azınlık Kültürleri' konulu panele Mario Levi (Yahudi asıllı yazar) ve Yakup Bilge (Süryani asıllı yazar) ile birlikte konuşmacı olarak katılan Margosyan, Levi ve Bilge'nin bireysel tavırlarını eleştirmiş ve şöyle demiştir: "biz buraya kendi adımıza değil, mensubu olduğumuz halklarımız için geldik. Ben Margosyan olarak değil, Ermeni olduğum için çağırıldım" [22]. Azınlık durumuna bir bilinçle yaklaşır ve peşin yargılardan ya da ulusçu uygulamalardan doğan azınlık karşıtı söylemin

içinden, yurttaşlık haklarının ve çağdaş bir eşitlik anlayışının savunusunu yapar: “Bana göre insan olmak, insani değerleri ön planda tutmak, insanı sevmek önemlidir. Önce beraber yaşamasını bilmeliyiz” [22].

Öykülerini Ermenice, düşünce yazılarını ve bazı öykülerini de Türkçe yazan Mıgırdiç Margosyan'ın eserlerindeki 'öteki'ni analiz edebilmek için öncelikle yazarın öykülerinde anlattığı Diyarbakır'da 'azınlık olma durumu'nun nasıl yaşandığını anlamak gerekir. Yazarın öykülerindeki Diyarbakır, 1940-1950'lerin Diyarbakır'ıdır. Mezopotamya'nın en eski uygarlık merkezlerinden biri olan bu şehir kozmopolit bir yapıya sahiptir. Nüfusun çoğunu Kürtler oluşturmakla birlikte iki bin kişilik Ermeni cemaati, onlardan biraz daha az Yahudi, Süryani, Keldani ve Yezidiler yaşar. Ermeniler, yakınında kiliseleri ve mezarlıklarının da bulunduğu Hançepek'te -yöre halkının deyişiyle 'Gâvur Mahallesi'nde- Yahudilerle komşu olarak yaşarlar. 'Gayrimüslim' toplulukların kendi aralarında ilişkileri Müslüman topluluklarla ilişkilerinden daha rahattır. Her topluluk diğerine kendince bir isimle hitap eder:

Türkçe 'gâvur'un karşılığı Kürtçe 'fille'ydi. Ama gerek Türkçede gerekse Kürtçede ortak nokta 'haço' olarak tescil edilmişti. Türkçede korkak Yahudi deniyordu ama korkak Musevi denmiyordu. 'Cehü', Yahudilere Kürtçede verilen addı. Biz Hıristiyanlar ise Yahudilere 'moşe' diyorduk. Hıristiyanların hepsi toptan 'gâvur' veya 'fille' oldukları halde kendi içlerinde Ermeni, Süryani, Keldani, Pırot'tular. Ermeniler ise Süryanilere 'asori' derdi. Müslümanların tüm Hıristiyanlara toptan gâvur demelerine karşılık Hıristiyanlar da tüm Müslümanlara toptan 'dacik' diyorlardı [20].

Ermeni çocukları, aralarına karışan tek tük Keldani ve Süryani çocuklarıyla daha rahat oynayabilirler. Ara sıra top oynamak için kapılarının eşliğinden uzaklaşıp mahallelerinin dışına çıktıkları zaman kendi içlerinde bilve yüzünden çıkan kavgalar yerini Müslüman çocuklarıyla din kavgalarına bırakır. 'Gâvur'ların geldiğini gören Müslüman çocukları: “Eyo, lo gel lo haçolar gelmiş!” deyip “haçolara elin böyle et tükür” ya da “ula eşşedin getir haço” diye baskı yapınca daha Hıristiyanlığın ya da Müslümanlığın cami ya da kiliseye gitmekten başka farkları da olduğunu bile bilmeyen bu çocuklar arasında kavga başlar.

Sokaklarında kiliselerden gelen çan seslerinin, camilerden gelen ezan seslerinin, havralardan gelen ilahilerin ve “Ava buze/Kankıla kuze/Memika kiyze/Ha verin ava buzee” [20] diye su satan satıcıların seslerinin yankılandığı Diyarbakır'da çocukların kendi aralarında yaşadıkları gerilimleri büyükler yaşamaz. Çünkü toplumdaki çok kültürlülüğün içinde insanlar günlük

hayatlarını sürdürmek için ilişki içinde olmak durumundadır. Farklı etnik gruplar arasındaki her türlü farklılık ve bu farklılıklardan doğabilecek her türlü gerilim bir arada yaşama kültürünün içinde erir.

Ermenilerin çoğu esnaf ve zanaatkârlardı. Demirciler, taş ustaları, yemeniciler hep Ermeniydi. Büyükler çarşıda haşır neşir olurlardı birbirleriyle. Aileler arasında fazla komşuluk ilişkisi yoktu ama kapı komşumuzun Müslüman olması da sorun değildi. Bir kapı komşumuz da şimdilerin meşhur zengini Halis Toprak'tır mesela.

Öykülerinde, bir zamanlar yan yana iyi yaşanabilen ve “Kompartıman Sistemi” olarak anılan [12] bir yapıyı aktaran Margosyan, diğer tüm Ermeni çocukları gibi kapı komşuları olan ‘moşe’lerin çocuklarıyla birlikte mahallelerindeki eski bir evden dönüştürülmüş olan Süleyman Nazif İlkokulu’na gitmeye başlar. Okula gitmeye başladığı ilk günden itibaren farklılığının bilincine varır:

Öğrencilerin çoğunun adı Ahmet, Mehmetken benimkinin Mıgırđıç olması herkesi şaşırtmış, biraz da güldürmüştü. Başta sıkıldım. Sonra baktım ki tarih kitaplarındaki kâşifler, bilim adamları vs hepsi benim gibi yabancı. Eh! O zaman ben de ileride büyük adam olacağımdan hiç kuşku duymadım [6].

O güne kadar ‘fark’lı olduklarını kiliseye giderken sezebilen Margosyan, o gün ve sonrasında tek ‘fark’larının cami ya da kiliseye gitmek olmadığını daha iyi anlayacaktır. Margosyan’ın ailesi de diğer ailelerden farklıdır. Birinci Dünya Savaşı’nın karanlık günlerinde doğdukları köy olan Diyarbakır’ın Piran (Dicle) ilçesine Bağlı Heredan’dan ayrılıp sürgün yollarını tutmuşlardır. Aile bireylerinin kimisi yollarda hastalıktan, kimisi Fransız kurşununun ölmüş, kimisi ‘bir semti meçhul’e dağılmış, sonra bu insanların bir kısmı ‘kaderin cilvesiyle’ zamanla birbirlerini bulmuşlar, “ama kaybettikleri ana, baba, kardeş, oğullardan öte, özlemi yüreklerinde hiç bitmeyen, çocukken ayrıldıkları toprakları, kendi doğdukları köyleri Heredan, dillerinden hiç silinmemiş” [20]. Mıgırđıç Margosyan’ın asıl adı Sarkis olan babası Dişçi Ali, Birinci Dünya Savaşı’nın sürgün artığı olduğu için dört yaşında sünnet edilip Müslümanlaştırıldıktan sonra adı değiştirilir [4]. Bu olayı Diyarbakır’da duymayan, bilmeyen kalmamıştır. Sarkis, kendisi küçük yaşta çobanlık yapıp okuyamadığı için oğlunun okumasından yanadır ve çocuklarının anadillerini öğrenmelerini ister. “Diyarbakır’ın kültür mozaiği içinde, evlerde üç dil konuşulmaktadır: Türkçe, Kürtçe (Kurmanci ve Zazaki lehçeleri), ve Ermenice” [20]. Bu üç lisan arasında çocukların en iyi anlayabildiği dil Türkçedir. Anne ve Babası Heredan’da doğdukları için -Heredan bir Zaza-Ermeni köyüdür-

kendi dilleri olan Ermenice gibi Zazacayı da iyi konuşurlar. Birbirlerine karışan, harmanlanan kültürler gibi diller de birbirinden etkilenir. Diyarbakır ve çevresinde konuşulan Ermenice olan Doğu Ermenicesi, bu etkileşimden nasibini almıştır, içinde birçok Kürtçe ve Zazaca kelimeler barındırır. Dolayısıyla o yöreden sıradan bir Ermeni yazı dili olan İstanbul Ermenicesi'ni anlayamaz -tabi İstanbullular da Doğuluları. Bir gün "Diyarbakır Gâvur Mahallesi sarsılır. İstanbul'dan Ruhban Okulu'ndan bir rahip gelir; okumaya yatkın çocukları alıp taa İstanbul'a götürececek okutacak, rahip yapacaktır" [6]. Babası, Margosyan'ın gitmesini ister. Margosyan gider gitmesine de açıkça söylediği gibi ruhban falan olmaya niyetli değildir, "bunca yoksulluk içinde okumanın tek yolu" dur [6]. İstanbul'a gidip Ruhban okuluna başlar böylece. İstanbul'a gidince tablo genel olarak değişse de her şey kendi içinde yerli yerine oturur. Diyarbakır'ın 'haço'su İstanbul'un 'Kürt'ü olur: "orada haçoydum, burada Kürt dediler bana. Çat pat konuşabildiğim yöresel Diyarbakır Ermenicemden ötürü." [10]. İstanbullular Anadolu'dan gelenlere soğuk bakarlar: "Ermeniceyi Ermenice gibi konuşmuyorduk. Annem herhalde onlar gibi müthiş zeytinyağlı dolma yapmayı da bilmiyordu. Ama bunlar dışında aramızda hiçbir fark yoktu" [24]. Üç yıl ruhban okulunda okuduktan sonra Getronagan Lisesi'ne başlar. Orada, babası gibi dışçı olan ama derin edebiyat bilgilerine sahip olan hocası sayesinde edebiyatla tanışır. "Kompozisyonlarımı çok beğenir, 'bakın Kürt ne güzel yazdı!' diye bütün sınıfa okurdu. Diyarbakır'dan geldiğim için lakabım 'Kürt'tü" [6]. Böylece yazmaya başlar Margosyan. Onu edebiyata iten en büyük etkenlerden birinin çocukluğunda yaşadığı Diyarbakır ve ona olan özlemi olduğunu söyleyebiliriz. Eserlerinde hep çocukken yaşadığı, bildiği Diyarbakır'ı anlatır, bu yüzden sık sık "bizim oralarda, bizim yörelerde, bizim Diyarbakır'da" diye başlar öyküleri. Yazdıkları, o zamanki yaşama tanıklığıdır. Diyarbakır'ın gayri resmi tarihidir:

Öyküleri hem baharatlı biberli, isot gibi acıklı, hem de komik ve keyifli Diyarbakır'da 1940'ların yaşamı. Bugün kalan son yaşlı Ermenilerin, esamisi okunmayan Yahudilerin ve görünmez yaşayan Süryaniler ve Keldanilerin ve çoğunluk ve baskı altında Kürtlerin değil de, geçmişin kozmopolit kültürel yapısını, Kürtçe, Zazaca, Ermenice, Türkçe, Arapça ve Farsça ile haşır neşir, Ermenice gibi, farklı kültürel yapılardan gelenlerin iç içe geçmiş yaşamlarıdır [16].

Bu kozmopolit şehirden ilginç kesitlerle dolu öyküleri bir edebiyat eseri olduğu kadar bir kültür özetidir. "Sadece Ermenilerin değil, 1940'lı yılların Diyarbakır'ı gökkuşağı renginde bir yapı oluşturuyor ve dönemin farklı etnik grupları ve onların bir arada yaşamlarına dair öyküler anlatılır" [18].

Farklılıkları yok ederek değil, farklı olunan yönleri bilerek, tanıyarak, anlamaya çalışarak. Diyarbakır'da içinde büyüdüğü, gördüğü, yaşadığı, bildiği toplumdaki bunu öğrenmiştir o. Babası Dişçi Ali -ya da Sarkis- diğer çocuklar için ne kadar Sarkis Amca, annesi Sike Baco'ysa, onların babaları da onun için Keya Dayı ya da Hatice Hanım Teyze'dir.

Bölgeye ve neredeyse ülke geneline yayılan göç dalgası Diyarbakır'a da uğramadan geçmez, Yahudiler, Ermeniler, Süryaniler; Yezidiler ve hatta Kürtler birer birer terk ederler yurtlarını, toprak damlı evlerini: "Sonra moşeler, sınıf arkadaşlarımız, günün birinde iğneli fiçilerini dahi toparlayamadan apar topar kalkıp göç eylediler" [20]. Margosyan'ın sözünü ettiği Bedros Dayılar, Saro Neneler teker teker ayrılırlar -hayattan ve Diyarbakır'dan. Yahudi Mahallesi Kore Mahallesi'dir artık, bir tek deli kadın kalır, Ferho adında, moşelerden geriye. O da daha sonra adını Selma olarak değiştirir, rahat da eder hani bu değişiklikten sonra. "Margosyan'ın kitabında sözünü ettiği kiliselerden sadece bir tanesi yıkık vaziyette durur. Müslüman bir kaç aile yerleşir kilisenin sağlam yerlerine ve yetmiş yaşında eskicilik yapan bir Ermeni kalmıştır geride" [18]. Şimdiki Diyarbakır o Diyarbakır değildir artık. O zamanla mukayese edilmeyecek kadar kötü durumda olduğunu her fırsatta dile getirir Margosyan:

Kötüyü şu anlamda söylüyorum: ülkedeki ekonomik koşullar hepimiz için geçerli, ama sokağa yansıyan bölümü Diyarbakır'da yaşamın ne kadar zor koşullarda gerçekleştiğini sergiliyor. Sokakta yaşayanlar kâğıt, karton, naylonlar üzerinde yatmak durumunda kalan insanlar. Sokakta kâğıt mendil satarak geçinmeye çalışan çocuklar ve büyükler. Tabii Diyarbakır'da olumlu şeyler gibi görünen sekiz-on katlı asansörlü binalar yapılmış, ama ben o insanların orada daha rahat yaşadıklarına inanmıyorum. Benim yaşadığım dönemde kaçak et satılmıyordu sokaklarda. Oysa şu anda çengellerde kaçak et satılıyor. Binlerce sineğin bulunduğu tavuk kemiklerinin satıldığı ve birçok insanın bunu alamadığı bir döneme girilmiş. Oysa o sokaklarda bir zamanlar 'mor menekşe, mor' diyerek menekşe satarlardı [14].

Margosyan'ın eserlerini okurken hep 'neden' diye sorar insan kendi kendine. Cevabını yine Margosyan vermektedir:

Benim kitaplarımda anlattığım, sözünü ettiğim Diyarbakır'daki azınlık kültürü giderek tükenmek durumunda kalmışsa, bunun nedeni yerleşik kültürün yüksek 'norm'larıyla izah edilemez, aksine bugün Diyarbakır ve çevresinde bir Ermeni, Süryani veya Keldani kültürü can çekişip tükeniyorsa, bunun nedeni politik kimi bağnaz yaklaşımlar ve direktmelerdir. Kısacası azınlık olmak durumu biraz da o toplumdaki çoğunluğun azınlığa bakış açısıyla değerlendirilebilir [3].

Bugün için bu sorunun cevabı, Margosyan'ın da altını çizdiği gibi var olan 'fark'lılıklarımızı kabul etmeyi başaramamamızdadır. "Oysa Margosyan'ın öyküleri bir zamanlar Anadolu'nun bir köşesinde aynı toprağın insanların 'her şeye rağmen' birlikte yaşamayı becerebildiklerinin kanıtıdır" [5]. Bugün ise, gittikçe standartlaşan, laikleşen ve modernleşen toplumda günlük yaşamın birçok yönü açısından, adet ve gelenekleriyle, yaşam tarzı ve davranışlarıyla azınlıkları komşuları Türklere ayırt etmemizi sağlayacak somut hiç bir şey kalmamaktadır. Eski adet ve gelenekleri bilenler, hatırlayanlar ve yürütenler günden güne azalmaktadır. "Bugün İstanbul Ermenileri arasında anadillerine dahi tam anlamıyla vakıf olanların sayısı hızla azalmakta ve Ermenice, Türkçe karşısındaki önemini hızla yitirmektedir. Böyle giderse yakında krapardan sonra aşarapar da Ermenilerin ikinci ölü yazı dili olacaktır" [25]. Türkiye'de var olan -var olmaya çalışan- diğer azınlıklar gibi Ermeniler de azınlık psikolojisinin etkisiyle kendi kabuklarına çekilmiş, ancak son dönemde Türklere ve Türklere demokratik çevreleriyle daha fazla ilişki kurma isteği gelişebilmiştir. Margosyan da Ermeni yazarların kitaplarının son yıllarda Türkçe olarak yayımlanmaya başlamasının başka insanlara ulaşabilmek ve karşılıklı anlaşabilmek bakımından önemli olduğunu vurgular: "Belki de hata bizdeydi. Şimdiye kadar hep kabuğumuzun içinde yaşadık, bu kabuğu artık kırmaya çalışıyoruz" [18].

4. SONUÇ

Var olan politik ve sosyolojik koşullardan dolayı aynı coğrafyayı paylaşan, yıllarca beraber yaşayan insanlar, birbirlerinden ve paylaştıkları topraklardan koparılmışlar ve bunun doğal bir sonucu olarak da birbirlerinden giderek uzaklaşmışlardır. Gittikçe yükselen ve hat safhalara ulaşan milliyetçi söylem içerisinde 'azınlık'lar ve onların edebiyat yapıtları hiçleştirme çabalarının bir ürünü olarak 'Türk' Edebiyatı olarak görülmüştür. Böyle bir yaklaşımla Türkiye'de var olan 'azınlık'ları reddetmek doğru bir çaba olarak görülmemektedir. Türkçe yazan ve Türkiyeli edebiyatçılar olan her türlü 'azınlık' edebiyatçıları Türkçe edebiyatın gelişmesinde ve dünya çapında tanınmasında rol oynamışlardır. Son dönemde biraz daha rahatlayan politik ortamla birlikte kendilerine de şöyle bir bakmaya fırsat bulup daha fazla insana hitap edebilmek ve bir zamanlar hep beraber yaşadıkları bu insanlarla iletişime geçebilmek için eserlerini büyük bir gayretle Türkçeye de çevirmişlerdir. Margosyan'ın hikâyeleri ise daha önce Ermeni basınında ve Ermeni harfleriyle yayınlanmıştır, ancak onun Türkçe basılan kitaplarında bir "çevir-

men” aramak, boşuna bir çaba olur. Çünkü Margosyan, hikâyelerini çevirmemiş, Türkçe olarak yeniden yazmıştır. Gerek onun kitaplarında, gerek Hamasdeğ, Hagop Mintzuri, Kirkor Ceyhan gibi bölge kökenli öteki yazarlarda, sözünü ettiğimiz şivenin başarıyla kullanıldığını görüyoruz. Edebiyatımızda şiveye bir dönem köy kökenli yazarlar sıkça başvurmuşlardır. Ancak onlarda şive, bakış açısı konu edilen halktan kişilerin düzeyine indirgenmesinin bir gereğidir. Oysa Margosyan, hikâyelerinde doğrudan Diyarbakır şehir merkezinde konuşulan şiveyi, fonetik olarak zorlanarak da olsa, kullanmıştır. Ermenice, Türkçe, Kürtçe ve yerel ağızların hâkim olduğu ancak hiçbirinin kanonuna tamamıyla girmeyecek kadar [21] yenidir. Öyküleri, gerçekçi edebiyat anlayışı içinde yer tutabilecek eserlerdir. Bakış açısına anlatıcının kendisi yerleşmiştir. Tabii bütün bunlar, oldukça gelişen Ermeni edebiyatı içinde Margosyan’ı ve ondan önce ürün vermiş olan Hamasdeğ, Mintzuri gibi yazarları “taşra edebiyatı” denen akımın son temsilcileri arasına sokar. Günümüzün post-modern ortamında ise onlarda nostaljik [13] bir tat ve belgesel değer bulmak mümkündür.

“Her onurlu yazar kabul edecektir ki, köklerinden koparılmak insanı kendisini revizyondan geçirmeye, onarmaya yöneltecektir” [9]. Mıgırdiç Margosyan da çoğu azınlık yazarları gibi doğduğu, büyüdüğü ortamdan koparılmış ve bunun bir tepkisi olarak da ‘protesto’ edebiyatı olarak da adlandırabilecek eserler vermiştir. Eserlerinde yaşadığı yerleri anlatmış, geçmişe duyduğu özlemi açıkça ifade etmiştir. Her türlü ‘fark’lılığa rağmen beraber yaşanan gökkuşağı kadar renkli Diyarbakır’ da yeniden mor menekşeler satılması özlemine dile getirmiştir. Bu dileği kimi zaman Türkçe, kimi zaman Kürtçe, bazen Zazaca, bazen de anadili Ermenice ile anlatmıştır. Bu, kültürel çeşitliliğin yok olmaması, en azından böylece gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir çabadır. Toplumun ‘öteki’ne karşı önyargısı biraz olsun kırılabilirse bunda bu eserlerin ve kendini anlatabilme çabalarının büyük faydası olacaktır. Tüm ‘fark’lılıklarımızla ‘beraber’ yaşayabilme umudu ile...

5. KAYNAKLAR

- [1] Anar, Erol, 1997. Öte Kıyıda Yaşayanlar, *Belge Yayınları*, İstanbul.
- [2] Andaç, Feridun, 1997a. Azınlık Kimliği Ve Kültürlerine Bakarken, *Varlık*,1072.
- [3] _____,1997b. Azınlık Kimliği ve Azınlık Kültürleri, *Varlık*, 1072.
- [4] Aytuğ, Eren, 1998. Ermeni Yazınına Açılan Pencere, *Cumhuriyet Dergi*, 615.
- [5] Balancar, Mehmed Ferda,1995. Mıgırdiç Ustadan Diyarbakır Tadında Öyküler, *Matbuat*,17.
- [6] Behmoaras, Lizi, 1995. Anlat Margos Nerelisen, *Şalom*, 9 Ağustos.

- [7] Bilal, Melisa; Ekmekçioğlu, Lerna, Mumcu, Belinda, 2001. Hayganuş Mark'ın (1895-1966) Hayatı, Düşünceleri Ve Etkinlikleri Feminizm: Bir Adalet Feryadı, *Toplumsal Tarih*, 52.
- [8] Ceyhan, Krikor, 1999. Kapıyı Kimler Çalıyor. *Belge Yayınları*, İstanbul.
- [9] Cortazar, Julio, 1987. Sürgün Ve Sürgün Edebiyatı, *Yaşamın Edebiyat*, 1.
- [10] Çandar, Tuba, 1997. Mıgırdıç Margosyan, *Gazete Pazar*, 16 Mart.
- [11] Deleuze, Gilles ve Guattari, Fèlix, 1997. Kafka Toward A Minor Literature, *University of Minnesota Press*, Minneapolis, London.
- [12] Dink, Hrant, 2003. Ötekilediklerimiz ya da Ötekiler, pp. 220-221, In: Toplumsal Hareketler Konuşuyor, *Alan Yayıncılık*, İstanbul.
- [13] Esen, Nüket, 2007. Mıgırdıç Margosyan and Mehmed Uzun: Remembering Cultural Pluralism in Diyarbakır, *New Perspectives on Turkey*, 36: 145-154.
- [14] İlhan, Leyla, 1997. Sokağında Artık Mor Menekşe Satmıyorlar. *Cumhuriyet Dergi*, 612.
- [15] Karakaşlı, Karin, 1997. Çağdaşlık, Edebiyat, Çağdaş Ermeni Edebiyatı, *Varlık*, 1076.
- [16] Kaya, Mehmet, 1997. Kültür Mozaikini Koruyalım, *Demokrasi*, 21 Nisan.
- [17] Kılıç, Şengün, 1992. Biz Ve Onlar/Türkiye'de Etnik Ayrımcılık, *Metis Yayınları*, İstanbul.
- [18] Köker, Osman, 1995. Diyarbakırlı Bir Ermeninin Öyküsü, *Yazın* 67.
- [19] Milas, Hercules, 1998. Azınlıkların Edebiyat Yapıtları, *Sabancı Üniversitesi Yayınevi*, İstanbul.
- [20] Margosyan, Mıgırdıç, 1997. Söyle Margos Nerelisen? *Aras Yayıncılık*, İstanbul.
- [21] Nas, Alparslan, 2010. Türkiye'de Minör Edebiyattan Minör-Oluşa Doğru, *Yeni Yazı*, 7: 40-46.
- [22] Serhat, Murat, 1996. Azınlık Kültürleri Tartışıldı, *Ronahi*, 27 Ocak.
- [23] Tuğlacı, Pars, 1992. Ermeni Edebiyatından Seçkiler, *Cem Yayınları*, İstanbul.
- [24] Yumul, Arus, 1997. Etnisite Konusuna Giriş, *Varlık*, 1072.
- [25] _____, 1997. İstanbul Ermenilerinin Günlük Yaşamı, *Varlık*, 1076.